

73566

KÜLÖNLENYOMAT
AZ
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

1934. ÉVI XLVII. KÖTETÉBŐL

SONDERABDRUCK
AUS
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ
(ARCHÆOLOGISCHER ANZEIGER)

BAND XLVII. (1934)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

73566

~~41.885~~

1965

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló
193 5 6v 5530 sz.

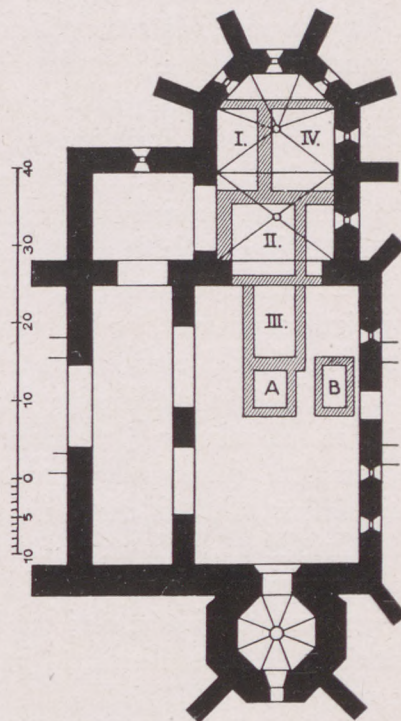
2

A CSENGERI REF. TEMPLOM KRIPTÁJÁNAK LELETEI.

I.

Az újkor kezdetén élt magyar előkelő osztálynak ékszerviseletére, ízlésére, egyben ötvösiparunk fejlettségére vetnek némi világosságot a csengeri (Szatmár m.) ref. templom kriptájának nagyobbára ékszerekből álló leletei. Ezek első részlete 1931. év őszén érkezett a Magy. Nemz. Múzeum Történeti Osztályába, Molnár József hajdunánási ref. reálgimnáziumi tanár, akkor még tanárjelölt ásta ki azt.

Molnár József, Csenger multjának buzgó kutatója, e tárgyú felolvasásainak révén kapott engedélyt a már a XIV. század első harmadában említett gótikus templom sírboltjának felbontására és kikutatására. A községben köztudomású volt, hogy a kriptában régente már lent jártak és onnét több értékes tárgyat, többek között egy szablyát is hoztak fel. A szablya a román megszállásig meg is volt még az egyház birtokában, a fegyverrekviráláskor azonban annak esett áldozatul; a vele együtt felhozott néhány egyéb tárgy 1932. év nyarán került a Magyar Nemzeti Múzeumba. A csengeri ref. egyház

78. KÉP. A CSENGERI REF. TEMPLOM
ALAPRAJZA¹ A KRIPTA HELYSÉGEINEK
FELTÜNTETÉSÉVEL.

¹ Henszlmann I. felvétele után. Arch. Közl. IV. köt. 143. old.

vezetősége a N. Múzeumot szólította fel a feltárás folytatására, a Tört. Osztály meg is tette a kellő lépéseket erre vonatkozólag, azonban anyagi eszközök híján ettől el kellett állnia és rendszeres ásatás helyett csak rövid ideig tartó átkutatás céljából küldte ki e sorok íróját. A munka 1932. évi aug. 1-től 5-éig folyt le. A kriptá összesen négy helyiségből áll (78. kép). A templom szentélyében lévő I. helyiség boltozatát ott bontottuk fel, ahol egy évvel előbb Molnár József hatolt le. A leszállás után meg lehetett állapítani, hogy azt ugyanazon helyen már több ízben megbolygatták, ezt a többszínű falazás mutatta és az, hogy a 3 m hosszú, 1.50 m széles, 1 m-nél alig magasabb helyiség úgyszólván tele volt különböző készítésű téglá- és habarcstörmelékkel. Ez alatt 30–40 cm magas, kávéüledékhez hasonló hullaföld volt néhány koponya és egyéb csont töredékével, ezenkívül kevés fakoporsótörmelékkel. A templom 1707-ben leégett és 1713-ig födél nélkül állott,¹ a kriptát ennek következtében többször víz árasztotta el s benne minden rothadó elpusztult, csak a fémtárgyak, azoknak is inkább csak a nemesebb anyagból való része és néhány igen csekély szövetnemű foszlány maradt meg.

A következő, a templom belseje felé nyúló 2.70 cm hosszú és 2.04 cm széles II. helyiségbe, annak falán már előzőleg tört nyílás kibővítése után jutottunk. Itt a látvány az előbbihez hasonló volt, csak téglatörmelékek helyett az egyik sarokban volt felhalmozva nagyobb mennyiségű csont, azonkívül a hullaföld is jóval vastagabb rétegű volt. Az ebből nyíló, illetve ehhez támaszkodó, de már áttört falú fülke pontosan a szentély előtt a templom közepére esik, hossza 2.30 m, szélessége 1.50 m-nél valamivel kevesebb. Boltozata részben beomlott, úgyhogy a templom deszkapadlója alulról láthatóvá lett, valószínűleg annak lerakásakor töltötték meg színig törmelékkel. Utóbbi eltakarítása után a hullaföldben talált tárgyak fekvése arra vallott, hogy ezt a sírt még soha meg nem bolygatták. A IV. rész az I. mellett foglal helyet, ugyanolyan hosszú, mint az, de jóval szélesebb (kb. 3 m); a II. helyiség balsarkának áttörésén keresztül jutottunk bele, képe a II-ével nagyjában megegyezett.

Molnár József 1933. évi július havában a csengeri ref. templom tatarozási munkálatait felhasználva, 5-étől 7-éig ismét átkutatta a kriptát. A teljesen kiürített templomban szabad mozgása lévén, az egyes fül-

¹ Kiss Kálmán, A szatmári reform. egyházmegye története. 312. old.

kéket ez esetben teljesen kiürítette, így hát e vizsgálat gyökeres és végérvényesnek mondható.

A már felkutatott négy helyiségen kívül ez alkalommal a III. fülke előtt földdel és néhány hozzákeveredett csonttal teli, fallal körülvett kisebb szakaszt is talált (78. kép, A), melyet annak csekély mérete miatt a kriptá lejárátának tart. Egy másik helyiséget is lelt ettől kissé balra, nagyobb mennyiségű össze-vissza hányt csonttal és földdel megtöltve, ezen ugyancsak kisméretű boltozatlan helyiség valószínűleg csontkamara lehetett (78. kép, B).

A leletek két csoportra oszthatók, az első csoporthoz tartozók nagyjából arany és ezüsből készült ékszerek, ezek képezik az itt tárgyalandó első rész tárgyát. A második csoporthoz csipke-, illetve ruhamaradványok, szablyák, sírkőtöredékek, amulettek és érmek tartoznak.

A következőkben felsorolom az ékszereket, kiemelve és megtárgyalva a nevezetesebb darabokat.

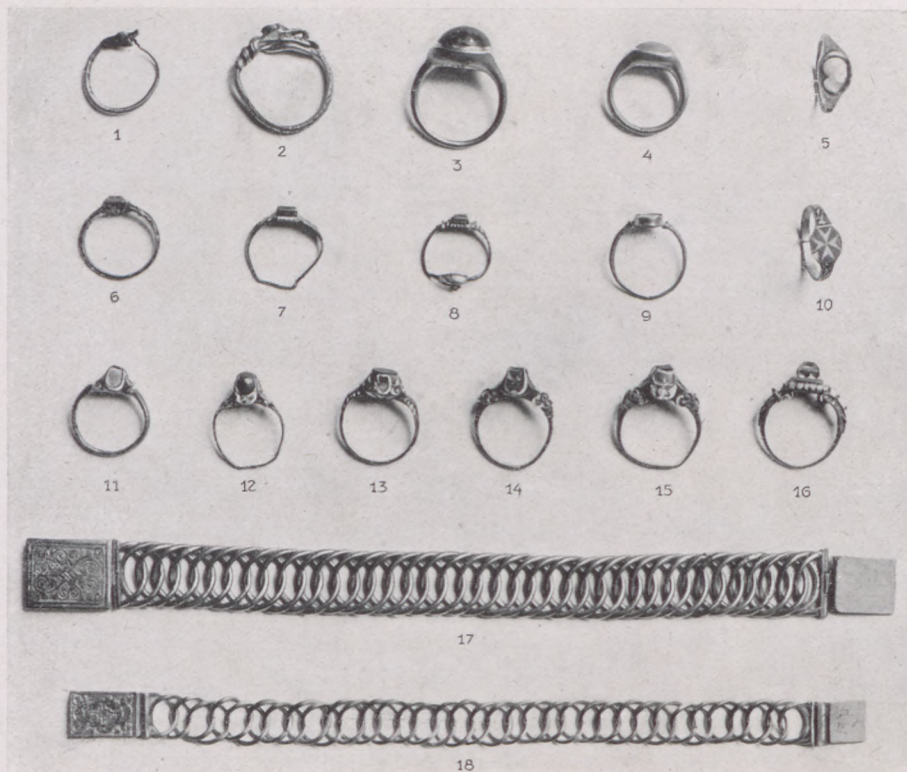
Összesen 16 drb aranygyűrű került elő, ezek a következők (79. kép 1—16.):

1. Kígyóalakú nyitott karika, fekete zománccal borítva.
2. Szájában kis karikát tartó kígyóalakú, karikája, azaz a kígyó teste harántosan ívekben rovátkolt, fején üres ékkő-foglalat.
3. Fejét 12 mm átmérőjű félgömbalakú, világos pettyes, barnaszínű tűzkő alkotja, síma foglalatban.
4. Fejét ovális türkisz alkotja síma foglalatban.
5. Ovális fejében kopaszfejű, szakállas férfi mellképét ábrázoló, magasan kidom-borodó, kissé kopottas fehér és szürke réteges achát kámea.
6. Négyzetalakú, fejében rubin-táblakő, e mellett kétoldalt a karika indadíszes fekete zománc alapon.
7. Téglalapalakú fejében a lilaszínű megmaradt folióról arra lehet következtetni, hogy benne ametiszt lehetett, a fej két oldalán egy-egy levélszerű dísz, melyen három-három fehér zománcpetty van.
8. Négyzetalakú fejében rubin-táblakő, ennek két oldalán egy-egy világos kékkel és zölddel zománcozott nefelejcszerű virág, a karika pikkelyesen vésett, fekete zománczás nyomaival; a fejjel átellenes oldalán fehérrel zománcozott két kéz kék nefelejcsét tart.
9. Ovális fejében laposra köszörült kristálylemez van, karikája a fej két oldalán egy darabon hornyolt.
10. Fejét nyolcszögű lapka alkotja, melyen kopott kék alapon fehér máltai kereszt van, mellette kétoldalt a karikán fekete zománcalapon indadísz.
11. Alul négy karéjos, felfelé keskenyedő karmos foglalatában négyzetalakú smaragd-táblakő, karikája előrefelé kissé szélesedő.
12. Ugyanazon típus, mint a 11., köve türkisz, karikája előrefelé szélesedő, a fej mellett palmettaszerű vésett.
13. Ugyanazon típus, mint a 11., kőfoglalata azonban alul nyolckaréjos és részben zöld zománccal díszített, benne laposra köszörült almandin, előrefelé szélesedő karikája részben vésett díszű és fekete és fehér zománccal kitöltött.

14. Ugyanazon típus, mint a 11., részben fekete zománccal díszítve, rubin táblakővel, karikája a fej mellett volutás renaissance díszbe megy át.

15. Ugyanazon típus, mint a 11., de kőfoglatának alja fekete zománccal díszes, négyzet alakú köve kiesett, a fej két oldalán a volutás díszek zöld zománczassal.

16. Ugyanazon típus, mint a 11., gyémánt-táblakővel, igen díszes és finoman cizellált volutás díszek fekete, fehér és világoskék zománczassal.

79. KÉP. ARANY ÉKSZEREK A CSENGERI LELETBŐL.
(Kb. $\frac{3}{4}$ nagys.)

E gyűrűk öt típust képviselnek. Az első három csoport, a kígyóalakú (79. kép 1., 2.), a nagy köves (79. kép 3–5.) és a laposfoglatú kisebb köves (79. kép 6–9.) kevésbé jellegzetes. A máltai keresztesgyűrűvel csaknem azonos példányt a mainzi dómban, az 1604-ben elhalt Bicken János érsek sírjában leltek,¹ ez kétségen kívül a XVI. század második felére datálja gyűrűnk keletkezését. Az ötödik típusnak renaissance díszítése,

¹ Schneider Fr., Die Gestaltung des Ringes. 6. old. 11. kép.

a magasra emelkedő, alul karélyos, karmos kőfoglatat, mint azt pontosan datált darabokról tudjuk, a XVI. század második felére jellemző.¹ Természetesen e pazarhatású forma változataiban még a XVII. században is tovább élt és vált általánossá. A Magy. Nemz. Múzeumban szép szám képviseli e típust, úgy arany-, mint ezüstből; az előbbiek a díszesebbek és finomabb kivitelűek, rendesen zománcozottak, ezek a régebbiek, utóbbiakon zománcdísz ritkán fordul elő. Legnagyobb részük, a legszebbek, a Jankovich-gyűjteménnyel kerültek a múzeumba.

4 drb, illetve 2 pár aranykarperec van, valamennyi duplafonatú, lánc, ú. n. páncéllánc. Az egyik párnak szemei símák, zárja pedig mélyített díszítéssel ellátott téglalapalakú (79. kép 17.). A másik pár szemei hosszában rovátkoltak, zárja olyan, mint az előbbié, azzal a különbséggel, hogy itt a díszítmény alapját zöld zománc alkotja (79. kép 18.). A Magy. Nemz. Múzeumban lévő, 1851-ben Losoncon a ref. templom kriptájában lelt XVI. századi ékszerek között találunk az első páréval azonos karperecpárt² azzal a különbséggel, hogy ezek szélessége az előbbieknek fele, csatjuk pedig nincs. Ugyanilyen páros, aranyból készült lánckarpereceket látunk a Rozsályi Kun-családnak a kisszekeresi (Sztármár m.) templomban lévő, a XVII. század első feléből származó sirtáblájának töredékén három térdeplő nő karjain, tehát e forma még ezen időben is tovább élt.³ Általában az ilyen lánckarpereceket mindenkor párosan viselték, mint azt az egykorú leltárakból tudjuk, az egyes darabokat pedig csak kivételesen.⁴

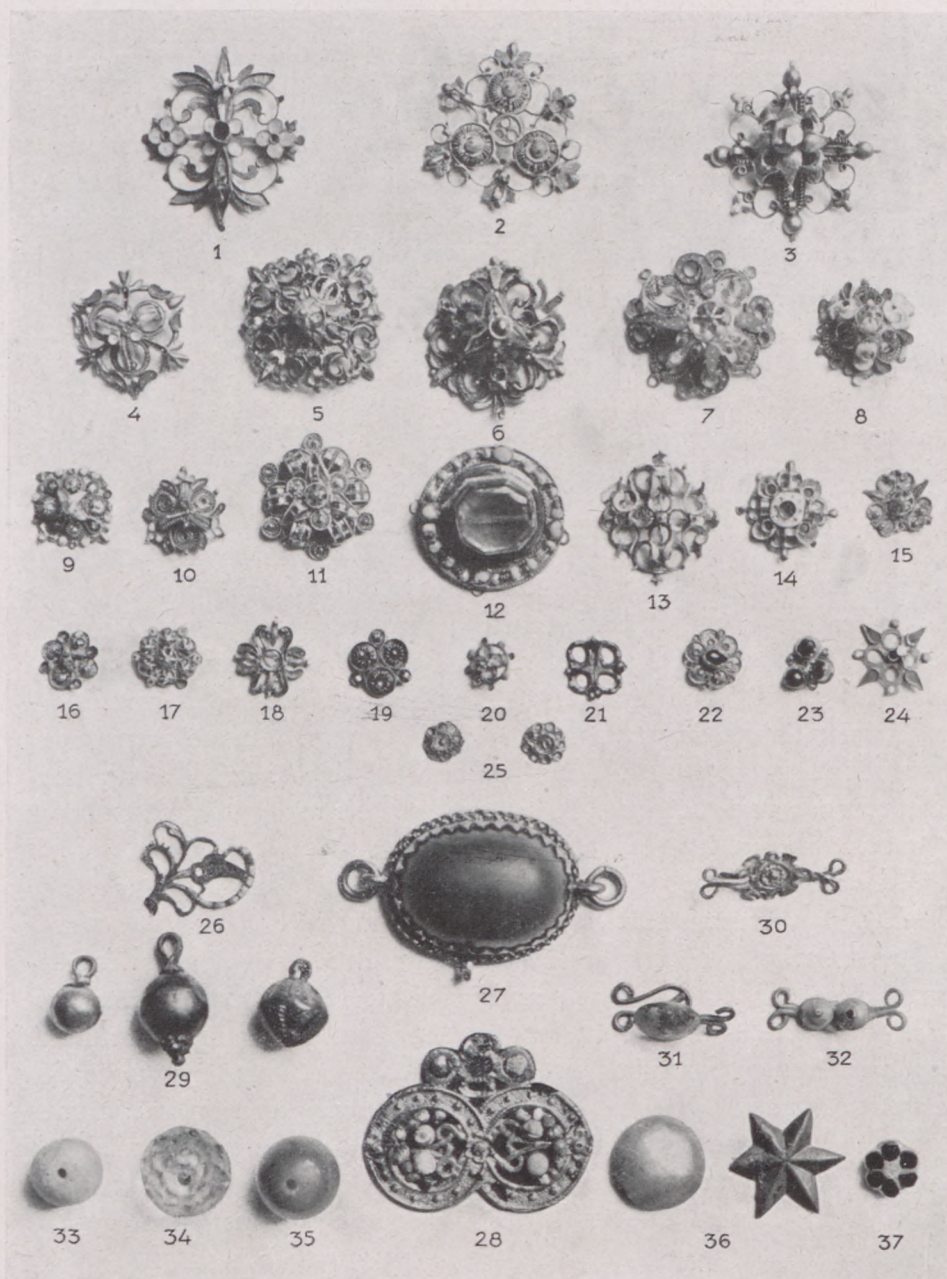
Összesen 49 drb aranyboglár van, 25-féle változatban (80. kép 1—25). Alapformájuk az egyenlőoldalú háromszög, a négyzet, a szabályos hatszög és a körből adódik; díszítésük stilizált növényi és geometrikus elemekből áll; kivitelük egynek kivételével cizellált domborítás. A nagyobb áttört alapot rendesen egy kiemelkedő második kisebb tag koronázza. Egyéb díszítésül a nagyobbaknál többnyire rugószerűen csavart sodrony, a kisebbeknél pedig filigrán szolgál, azonkívül a leveleknél kék, zöld vagy fekete, a kis köröknél, illetve pettyeknél fehér zománcozás. Egyik-másikon igazgyöngyszemek is voltak, ezek azonban már majdnem mind elpusztultak és lehullottak, csak kis gömbben vég-

¹ Luthmer Ferd., Goldschmuck der Renaissance. 1. tábl. és Heffner—Alteneck, Deutsche Goldschmiede-Werke des sechzehnten Jahrhunderts. 30. tábl.

² Beérkezési napló 5/1853. 14.

³ Szalay Imre, Magyar öltözetek. 14. tábl.

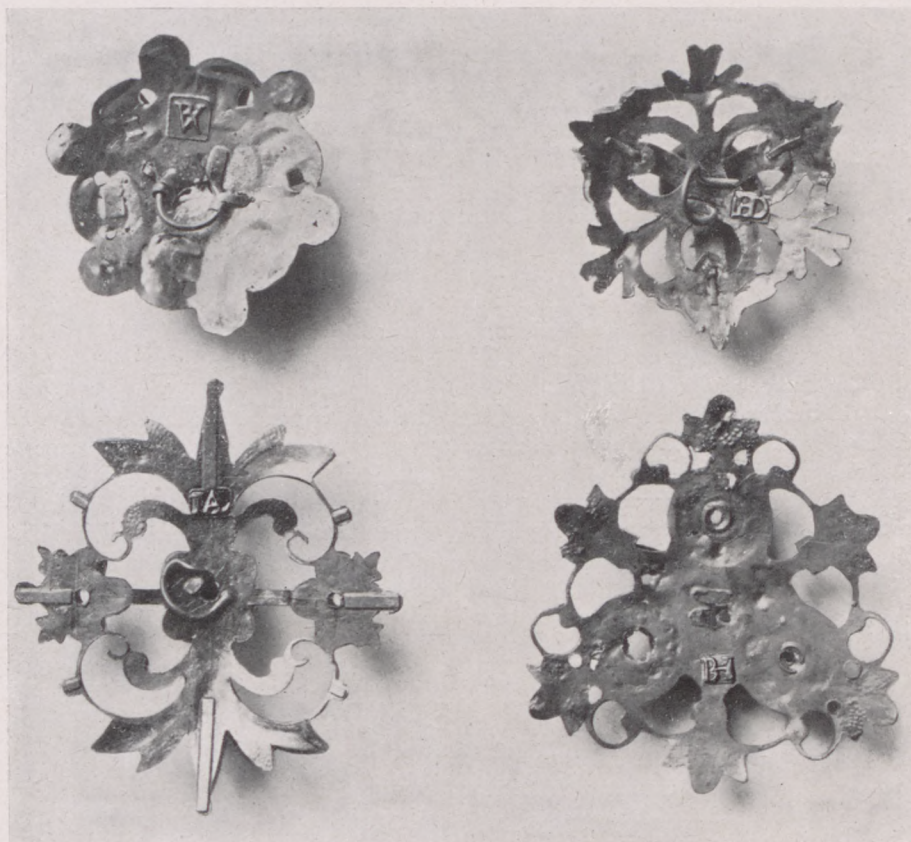
⁴ Br. Radvánszky Béla, Magy. családélet és háztartás. I. köt. 301. old.

80. KÉP. ARANY ÉS EZÜST ÉKSZEREK, GYÖNGYÖK, KOPORSÓSZÖGEK A CSENGERI
LELETBŐL.

(Kb. $\frac{3}{4}$ nagys.

zódó sodronyszálaik maradtak meg, melyek azokat rögzítették. Minden boglárnak hátsó részén vastagabb sodronyból készült karika alakú füle van, tulajdonképpen tehát gombolásra nem alkalmas díszgombok voltak. Alkalmazásukat pontosan megállapítani nem lehet, díszíthettek pártát, főkötőt, pruszlikot, sőt szalagra varrva nyakékül is szolgálhattak.

81. KÉP. LEGRÉGIBB ARANYBÉLYEGEINK A CSENGERI LELET BOGLÁRJAIN.
(Kb. 2-szeres nagys.)

A boglárok egy részén, hátul a fül mellett névkezdőbetűs mesterjegyeket találunk, ezek összesen négyfélék: az egyik összefont V R monogram, a második I A L, az utóbbi két betű összetapadva, a harmadik összetapadt H D betű, a negyedik összeszerkesztett B H betű. A 81. képen látható bélyegeken világosan kivehető, hogy azok nem bemélyítettek, mint a szokásos beütött mester és hitelesítő bélyegeknél szokott

lenni, hanem domborúak, vagyis azokat téglalapalakú lapokban kiöntötték és azután forrasztották rá a kész boglárokra.

Az aranyboglárok a következők (80. kép 1–25.):

1. Fehér, kék és zöldszínű zománccal borított, I A L betűs mesterjeggyel.
2. Két egyenlő példány, eredetileg 3—3 db igazgyöngy díszítette, ma már csak az egyik darabon van meg, magasba emelkedő dísztagja mindkettőnek hiányzik, mesterjegyük egybe tapadt B H betű.
3. Zöldzománcos fehér pettyekben végződő levelekkel díszített, közepén gyémánt táblakő.
4. Hét egyenlő darab, kék, fehér és fekete zománcdísszel, egy példányon V R betűs, a többi hat darabon H D betűs mesterjegy.
5. Négy darab egyenlő példány, fekete, fehér, zöld és kék zománccal díszítve (az egyiknek középrésze hiányzik), valamennyin V R betűs mesterjegy.
6. Fehér kék zománccal és hajdan három darab igazgyönggyel díszítve, mesterjegye V R betű.
7. Öt darab, zöld, fehér és kék zománcozással.
8. Négy darab, fekete és fehér zománcozással.
9. Három darab, kék és fehér zománcozással.
10. Kék és fehér zománcozással, V R betűs mesterjeggyel.
11. Zománcozás nélkül, V R betűs mesterjeggyel.
12. Szélén négy darab türkisszel megszakított igazgyöngyfűzér, közepén zöld zománcalapon fekete zománccal díszített nyolcszögletű, magas foglalatban laposra köszörült világos zafir. Hátlapján bekarcolt A E betű a mester névkezdő betűi. E betűket hátulról karcolták be a vékony aranylemezbe, így azok a lapka látható részén kidomborodók. Ez csak a mesternek egyszerű jelzése és nem mesterjegy, mint amilyenek az előbbieket voltak, melyek mindenkor bélyegzővel készültek, tehát sokszorosítás útján jöttek létre és hitelesítő jegyül szolgáltak.
13. Fehér és világoskék zománcozással, igen finoman cizellált, egyetlen öntött példány.
14. Kék és fehér zománcozással, közepén hajdan igazgyöngy volt.
15. Zománcdísz nélkül.
16. Négy darab, fehér és kék zománccal díszítve.
17. Két darab, fehér zománcpettyekkel díszítve.
18. Kék és fekete zománccal díszítve, középrésze hiányos.
19. Zománcdísz nélkül.
20. Világoskék zománcpettyekkel díszítve, közepén hajdan igazgyöngy volt.
21. Kék zománccal teljesen bevonva, négy feketeszínű zománcgömböcskével és apró fehér zománcpettyekkel díszítve.
22. Két darab, zománcdísz nélkül, közepén almandinnal.
23. Három darab almandinszemmel díszítve, közepén hajdan igazgyöngy volt.
24. Hat darab fehér és kék zománccal díszítve, közepén hajdan igazgyöngy.
25. Huszonhat darab, igen kisméretű bogár, tulajdonképpen aranyhímzés élenkítésére szolgált, tehát pillangó (Flutter).

Ilyen nemesfémből készült apró lemez, mint előkelő ruhadísz igen régi időkre megy vissza, a középkorban a XIV. században érte el legnagyobb kiterjedését. A Magy. Nemz. Múzeumban több ilyen ara-

nyozott ezüstből készült, különféle alakú, domborított, állati és növényi díszes, a felvarrásra szolgáló lyukkal ellátott lemezke van különböző magyarországi lelhelyről, nagyságuk a 6,5—2 cm között mozog. Sőt a múzeumnak bronzból való verőtöve is van, melyen az ilyen lemezek készültek, egy másik hasonló célt szolgáló verőtövet a verseci múzeumból ismerünk. A csengerihez hasonló alakú legrégibb, de nagyobb méretű lemezeket III. Endre királyunk özvegye, a Schweitzban kolostorba vonult Ágnes ruhájának megmaradt részein találunk, ebből készült ugyanis a sarneni kis Jézusszobor, az ú. n. Sarnerkindli ruhája és egy antependium.¹ A legújabbak, melyek anyagra, alakra, méretre meg-egyeznek a csengeri pillangókkal, de kivitelük már eldurvult, egy a Magy. Nemz. Múzeumban őrzött, a XIX. század elejéről származó női ruhán láthatók.

A csengeri boglárók egyik csoportjához (80. kép 4., 7 drb), úgy alakra, mint kivitelre igen hasonló 3 drb van a Magy. Nemz. Múzeumban, fenntartásuk arra vall, hogy földből, valószínűleg sírból kerültek ki, ezt a rajtuk lévő kék és zöld zománcnak megtompultságán és a 3—3 drb igazgyöngy holt maradványain, illetve hiányán látni. A múzeumba Szolnokról kerültek vásárlás útján. E három drb bogláron megtaláljuk a csengeriekével azonos V R betűs bélyeget is.² Ugyancsak azonos alakú, kiálló V R betűs, négyszögbe foglalt bélyeget találunk az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum egy aranyboglárján is. A részben fehér és kék zománccal és hajdan igazgyönggyel díszített boglár már első tekintetre elárulja alakja, díszítő elemei, zománcozásának módja, általában teljes kivitele alapján a csengeriekkel való közeli rokonságát, illetve közös eredetét. A boglár négy azonos, de bélyegnélküli darabbal együtt Küüllővárról, sírleletből származik, az Iparművészeti Múzeum az Erdélyi Múzeumtól szerezte annakidején csere útján.³ Az Erdélyi Múzeumnak valószínűleg még több darabja maradt meg belőle egyéb ugyanezen sírleletből származó tárggyal együtt, korát a XVI. század végére helyezték, valószínűleg nemcsak stiláris, hanem egyéb támpontok alapján is.

A csengeri boglárók 7 azonos darabja közül (80. kép 4.) 6 darabon H D, 1 darabon V R betűs bélyeget látunk. E tény azt a látszatot kelti,

¹ Durrer Robert, Die Kunstdenkmäler des Kantons Unterwalden, XXIX, XXX., és XXI. tábl.

² M. N. M. beérk. napl. 4/1901. 1—3.

³ Az Iparm. Múz. lelt. 3290., 3291. (hátlján mesterjegy), 3292., 3293., 3294. sz.

hogy egy és ugyanazon műhelyben két mester működött, egyminőségű munkát végzett és mindegyik a maga példányát saját mesterjeggyel látta volna el, erre azonban példát a multból nem ismerünk. Valószínűbb azonban, hogy az általánosan kedvelt formákat egyik mester a másiktól átvette, másolta, esetleg a megrendelő egyenes kívánságára, vagy meglévő készletének kiegészítésére. A három hely, ahol e boglárok felbukkantak, arra mutat, hogy azok a Tiszántúl, illetve Erdélyben készültek, a török hódoltság korában a magyarság eme mentsvárában. Közélebről elsősorban Brassó és Nagyszeben jöhetnének tekintetbe, mint ahol ezen időben az ötvösség igen magas fokon állott és virágzott, azonban az e korból ismert brassói ötvösök névkezdőbetűi¹ sem a nagyszebenieké a csengeri aranybélyegeken láthatókkal nem egyeztethetők, illetve az utóbbinál a nagyszebeni ötvöstáblán² nem találhatók. Viszont tudjuk, hogy a nagyszebeni táblán sok ötvös bélyege teljesen hiányzik, sok pedig a felismerhetetlenségig megromlott, és Brassóban e korban működő ötvösök teljes névsorát sem ismerjük.

Bár a nemesfémek valódiságának, finomságának kimutatását már a régebbi időkben is szabályozták és előírták, az erre vonatkozó jeleket akár hitelesítő bélyeg, akár mesterjegy alakjában a tárgyakon idáig, az ezüstökön a XVI. század előttről, az aranyokon pedig a XVIII. század végénél előbből kimutatni nem tudtunk. A Magy. Nemz. Múzeum idáig legrégebbnek ismert ötvösbélyege ezüst tárgyon a XVI. század elejéről való, a csíksomlyói szt. ferencrendiek zárdájából származó aranyozott kis feszületen látható.³ A corpus alatt négyzetben korona alatt A betű van beütve. Ez utóbbi valószínűleg az argentum szónak kezdőbetűje, fölötte a korona pedig esetleg azt jelenti, hogy Brassó városának hitelesítő bélyege.⁴ Ujabban Varju Elemér kimutatta, hogy a XIV. század közepéről származó, Körmenden 1812-ben lelt ezüst kincs egyik csészéjének fenekén látható két beütött bélyeg a legrégebb ötvösbélyegünk (82. kép). Az egyik körben recés alapon gótikus A betű, kétségtől az argentum szónak kezdőbetűje, a másik szintén köralakú,

¹ Gyárfás T., A brassói ötvösség története.

² Gyárfás T., A nagyszebeni ötvösök mestertáblája. Arch. Ért. XXX. 1910. 407. old.

³ Szaporulati napl. 94/1914.

⁴ Érdekes a kereszt hátsó lapjának bevéselt felirata, ez a következő: ANNES ET NICOLAUS SENICENSES STANISLAUS LOPITOWSKI PAROCHUS LBS Mindkét név Magyarország északnyugati, illetve északi részére utal és kizárja mintegy, hogy azok, vagyis a megrendelők erdélyiek lettek volna, viszont lelhelye a mellett szól.

de a benne lévő ábrázolás kivehetetlen.¹ A Magy. Nemz. Múzeum idáig legrégibbnek ismert ötvösbélyegét aranytárgyon, vagyis aranybélyegét a Teleki Samu gr. gyűjteményéből származó opálanyából készült szelence montírozásán tudtuk,² ez az Ausztria és Magyarországra 1774-ben kötelezővé tett finomsági bélyeg³ 1792-es évszámmal és I W S mesterjeggyel. A csengeri, szolnoki és küüllővári boglárók korban ez utóbbit messze megelőzik, így hát ezek mesterjegyeit kell a legkorábbi aranybélyegeknek tartanunk.

Itt említék meg egy arany csüngődísz, melynek nagysága a boglárókéval megegyezik. Alakja három, közepe egy-egy gránátszemes érintkező-kör összetételéből adódik, a körök érintkezésénél egy-egy fehér zománcpetty, hátlapján köríves díszek zöld és fehér zománcozással.

Valószínűleg násfának részlete lehetett egy stilizált leveles ág aranyból, melyről a rászegecselt kis virág már hiányzik. (80. kép 26.)

Egy darab tojásdad alakú, domború zöld jáspis, aranyozott ezüst foglalatban, három oldalán egy-egy karikával felszerelve, esetleg gyöngyfűzért zárt le, középső karikáján hajdan csüngődísz lehetett. (80. kép 27.)

Egy darab fekvő 8 alakú aranyozott ezüst boglár, feketeszínű bársony foszlányra erősítve maradt meg. Csodálatosképpen a rája varrott igazgyöngyök elhaltak ugyan, de nem porladtak el, ezeken kívül néhány türkiszszem is díszíti a boglár áttörésén kilátszó bársony darabkákat. (80. kép 28.)

A jelentéktelenebb tárgyak közé tartozik néhány ezüstpityke, részben egészen síma, gömbalakú, részben füleikkel ellentétes oldalukon gúlába állított négy kis gömbszemmel díszítve. (80. kép 29.) E pitykék teljesen azonosak a közelmúltban a Magy. Nemz. Múzeumba került a XVI. század elejére datált fegyverneki lelethez tartozókkal.

A csengeri pitykék korát pontosan nem állapíthatjuk meg, mert a pityke ezen alakja és díszítése hosszabb ideig élt, mint szükségszerű

82. KÉP. LEGRÉGIBB ÖTVÖSBÉLYEGÜNK
A KÖRMENDI LELET XIV. SZ. KÖZEPÉRŐL
VALÓ EZÜST CSÉSZÉJÉN.

(2-szeres nagys.)

¹ Varju Elemér, Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Tört. Oszt. kiállított gyűjteményeiben. 19. old.

² Szap. napl. 34/1926.

³ Knies Karl, Die Punzierung in Österreich. 13. old.

legegyszerűbb forma és csekély díszítési lehetőséget megengedő, úgy szólván egyetlen megoldás. Ugyanez áll a női ruhára való kis, dísszel ellátott ezüstkapszokról is. Ezek háromfélék, vannak oválisba foglalható egyszerű renaissance rozettával díszítettek (80. kép 30.), egyszerű kis domború köldökös körlappal (80. kép 31.), végre ugyanilyen két-két kisebb körlappal díszítettek (80. kép 32), az utóbbi kettővel azonosakat legújabbán a Sárvár melletti sári templomot övező régi temetőnek, leletei után a XVII. századra datált sírjaiban leltek.¹ Említésre méltó még 33 drb belül üres ezüstgyöngy, mely egyszerű kivitelénél fogva nagy jelentőséggel nem bír (84. kép 4.), néhány 1—1,5 cm átmérőjű elmeszesedett, valószínűleg fehér korall gyöngyszem (80. kép 33.), azonkívül 3 drb szépen facettált, 1 cm-nél nagyobb átmérőjű kristálygyöngy (80. kép 34.) és 1 drb hasonló nagyságú vörhenyesszürke gömbalakú chalcedon gyöngyszem (80. kép 35.). Néhány domború kerek-, hold- és csillagalakú ezüst koporsószőg is került ki a kriptából (80. kép 36.), azonosak a XVI., XVII. századi sírboltleletek rendes tartozékai, de a későbbiekben is előfordulnak.

Laposra köszörült gránátszemekből álló rozetta 27 drb került elő. A 6—8 szem köralakban elhelyezett gránátot aranyozott felületű gipszbe ágyalták, melynek közepén hatágú csillag van. A gipszalapot a felfűzés, illetve felerősítés céljából két párhuzamosan haladó oldalfúráttal látták el (80. kép 37.). Ezen gránátokból készült rozetták tulajdonképpen párták díszítésére szolgáltak, mint azt a miskolci és a kiskunhalasi múzeumokban odavaló sírleletekből származó elég ép példányokon láthatjuk. E párták kétujjnyi széles, többszörösen vett erős vászonból készültek, a külső felületükön kidudorodó abroncsok gyöngyökkel és fémszálakból készült díszekkel vannak kivarrrva, ezen virágot utánozó kivarrások közepén megtaláljuk a csengeri rozetták hű másait. Azonos darabokat találunk a sári (Vas m.) templom melletti temetőben kiásott négy darab pártán és a tiszakürti ref. templom melletti régi sírok egyikéből előkerült leletek között is. Ez az egyezés az ország öt eléggé távoleső részén valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy ezek egy helyen készültek és kereskedés útján terjedtek el, gránátról lévén szó, kézenfekvő, ha Csehországra gondolunk. Ha levéltáraink XVI., XVII. századi hagyatékileltáraiba, vagy kelengye-inventáriumaiába betekintünk, azt tapasztal-

¹ A sári temető 35 feltárt sírjának anyaga a XVII—XVIII. századból való, a Tinódi Sebestyén vélt sírjának leletei az 1536-i évszámmal ellátott I. Ferdinand dénárját kivéve, jellegzetesen XVIII. századiak.

juk hogy a női ruházati cikkek között elmaradhatatlan a gyöngyös párta vagy a gyöngyös főkötő, ezek között gránátkövesek is szerepelnek több esetben.¹ A csengeri kriptában lelt kisebb gyöngyszemek valószínűleg mind pártáról valók. Sajnos, a gránátrozetták és a gyöngyök a többszöri megbolygatás folytán annyira összekeveredtek a hullaföldben, hogy összetartozásukat megállapítani már nem lehetett. A gyöngyök nagy része is, meszesanyagból lévén, kézbe véve vagy mindjárt a helyszínén, vagy már kint a szabad levegőn elporladt, igen sok pedig apró volta miatt a gyér világításnál kallódott el. A csengeri kriptá pártája, illetve pártái, a rozetták nagy száma ugyanis arra vall, hogy ott több darabnak kellett lenni, valószínűleg nem vászonalapra készültek, mert ez esetben a többszörös rétegben vett erős szövetanyag okvetlenül megmaradt volna. Előkerült azonban a kriptában kétféle, fémből készült 6 mm széles, keskeny abroncs több töredéke, az egyik ezüsből, a másik rézből, ez utóbbin aranyozott fémszállal sűrűn felerősített vékony sodronydarabokkal. Ezen abroncsok egy másik típushoz tartozó pártának képezik a magját, erre példa a Magy. Nemz. Múzeumban lévő, Szent János-Elefánt (Nyitra m.) hajdani pálos kolostorának 1894-ben kiürített kriptájában lelt töredék.² Ezen látjuk, hogy a fémabroncsra selyemszállal burkolt és rugószerűen csavart sodronyból készült virágok vannak erősítve, ezen sodronyból készült virágokra varrták azután a gyöngyöket. Tényleg, a csengeri kriptában került is elő elszórtan néhány 1,5 cm hosszú száras, sodronyból készült négyszirmú virágocska, ez okvetlen pártadísz volt. A Magy. Nemz. Múzeumban van egy párta, mely nem a földből került elő, tehát teljesen ép, ez a hagyomány szerint II. Rákóczy György erdélyi fejedelem (1648—60.) nejének, Báthory Zsófiának tulajdona volt.³ Ezen megtaláljuk a négylevelű virágocskákat, látjuk, hogy sodronya fehér selyemszállal burkolt és hogy azok ötös csoportokban magas száron szabadon felfelé állnak. A többi virágszerű dísznek határát ugyancsak a selyemmel burkolt sodrony képezi, belsejét pedig fehér gyöngy tölti ki. Mindezekből rekonstruálhatjuk a csengeri pártákat, ezek szerint azok szerkezetileg az elefántihoz tartoztak, kivitelben a Báthory Zsófiának feleltek meg, az almandinós rozetták valószínűleg a nagyobb virágok közepén ülhettek.

Női öv ezüsből, a régi leltárakban gyakran említett ú. n. pártáöv,

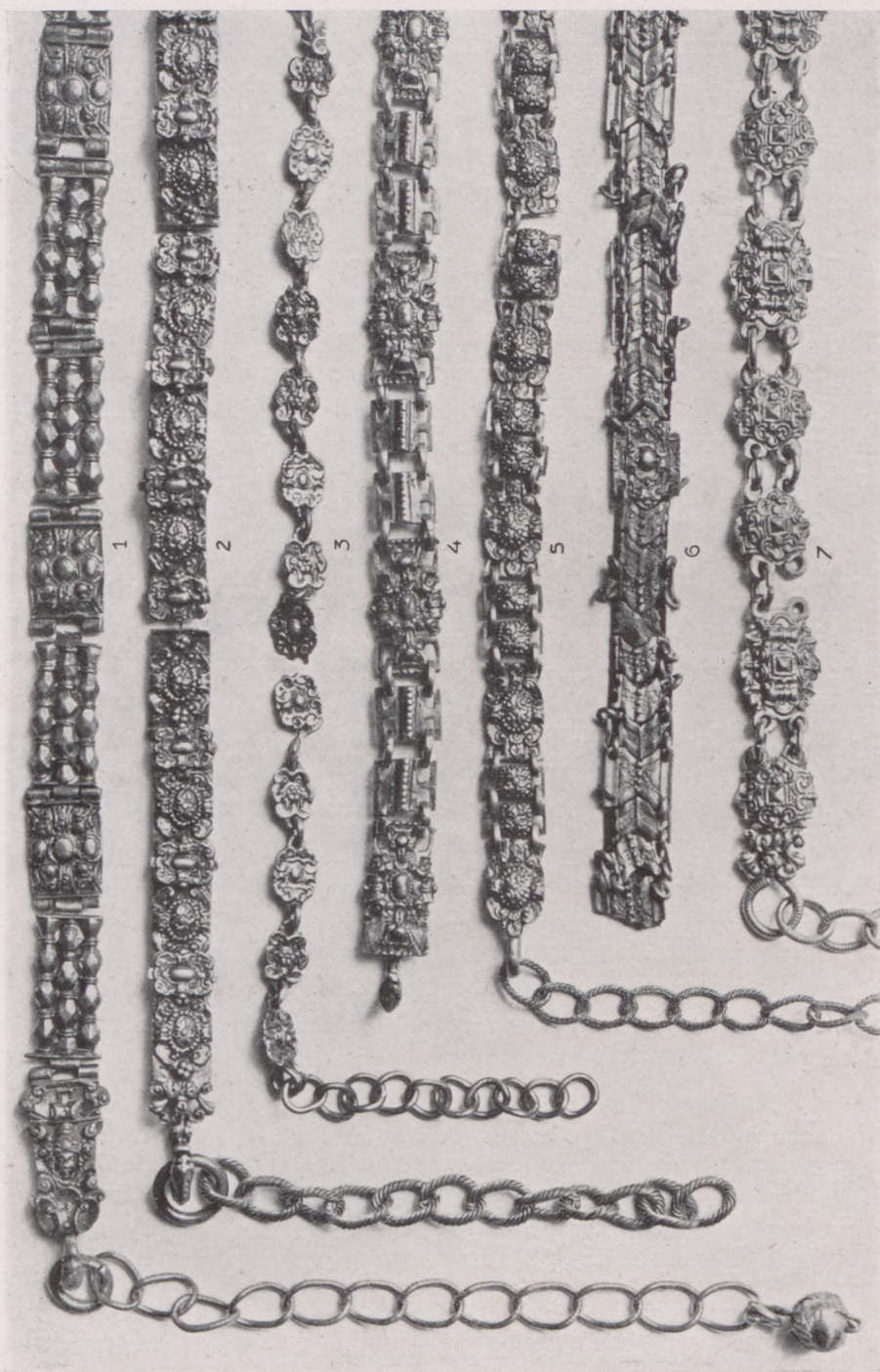
¹ Br. Radvánszky B., Magyar családélet ... 2. köt. 108., 109., 153., 405. old.

² M. N. Múz. Htn. 4/1894.

³ M. N. M. beérk. napl. 65/1858.

hét drb került elő, ezek többé-kevésbé töredékesek és hiányosak. A körülbelül egy ujjnyi széles, részben vagy egészen aranyozott darabok szerkezeti szempontból két csoportra oszthatók, a szerint, hogy öntött tagjaik csuklóra járnak-e vagy pedig láncszemekkel függnék össze. Csuklóra járó két drb van közöttük, az egyikén téglalap alakba foglalt aranyozott, domborúan díszített tag váltakozik egy hosszabb háromszoros facettált-gyöngysort utánzó taggal, két végső díszes tagja sárkányfejes kampóban végződik, az egyiknek a végén meghosszabbításra szolgáló gombosvégű egyszerű lánc. Hossza a hosszabbító láncsal együtt 74 cm (83. kép 1.). A másik merően aranyozott, az egyforma nagyságú díszes tagok csuklóit félig szabadon álló renaissance díszek fődik el, végein ugyancsak sárkányfejes kampók és hosszabbító lánc. Hossza 76 cm (83. kép 2.). Láncszemekkel összefüggő tagos öv kétféle van, olyan, amelyiknél egy, és olyan, amelyiknél két sor láncszem tartja össze a tagokat. Az előbbiből egy drb van oválisba foglalható rozettaszerű aranyozott tagokkal, hossza 40 cm (83. kép 3.). Az utóbbiból négy drb, valamennyi részben aranyozott renaissance dombormíves díszű tagokkal, hosszuk 69,5 cm (83. kép 4.), 47 cm (83. kép 5.), 36 cm (83. kép 6.) és 63 cm (83. kép 7.). Az övek ezen fajtája már a gótikában fejlődött ki, a renaissance átvette és saját ízlésében átformálta, ez utóbbi alakja annyira kedvelt viseletté vált, hogy részben többszörös leöntések által formailag elrontott kivitelben, részben némileg alkalmazkodva a barokk, majd a rokokóhoz, méreteiben vaskos és eldurvult változataival még a XVIII. században is találkozunk. A XVI. század vége és a XVII. század első fele, mely korszakra a csengeriek is esnek, volt ez övek virágkora, a legelőkelőbb osztály viselete, amikor arányai mérsékeltek és nem hivalkodók, kivitele pedig kiváló.

Lánc a hozzávaló csüngővel együtt részben aranyozott ezüsből, három drb többé-kevésbé jó állapotban levő került elő. Ezek két típust képviselnek, az egyiknél áttört gyöngyszemek váltakoznak hosszúkás dísztagokkal (84. 1. és 84. kép 3.), a másiknál öt drb láncszem egy-egy henger taggal (84. kép 2.), az előbbinél a gyöngyszemek, utóbbinál a hengertagok aranyozottak. A hozzájuk tartozó csüngők ugyancsak kétfélék, a szerint, hogy díszes hossztagjukon lapos korongalakú dísz (84. kép 1. és 84. kép 3.), vagy gránátalmaszerű gömb van (84. kép 2.). Az egyik csüngődísz hossztagja hiányzik, csak korongja van meg (84. kép 3.). Valamennyi merően aranyozott, a gömbösvégű hossztagját azonkívül apró türkiszek is díszítették, ezekből azonban jelenleg csak két szem van meg. Gömbjé-

83. KÉP. EZÜST ÖVEK A CSENGERI LELETBŐLT.
(Kb. $\frac{3}{4}$ nagys.)

nek felső áttört részén szintén ékkövek, esetleg igazgyöngyök voltak, mint ezt a nyomok mutatják. A gömb alján látható négy, illetve öt drb karikáról egy-egy cseppalakú ékkő, vagy igazgyöngyszem csüngött, ilyen megmaradt teljesen ép példányokon látunk.¹ Ezeknél még azt is tapasztaljuk, hogy azokat és a hozzájuk tartozó láncokat hatásuk pazar voltának fokozására zománcdísszel látták el, ilyen a Magy. Nemz. Múzeumban lévő, nagyszebeni leletből származó két drb lánc is, az egyikén világos, a másikon sötétkéék zománcozás nyomai vannak. Valószínű, hogy a legrosszabb állapotban lévő csengeri láncnak (84. 3.) gyöngyszemeit és hossztagjait keresztező hornyolását világoskéék zománc töltötte ki és csüngőjén a színharmonia kedvéért voltak a türkiszek. A Magy. Nemz. Múzeum ezen típusú láncai, számszerint hat drb,² úgy mint a csengeriek, mind a földből kerültek ki a rajtuk kiverődött zöld rézrozsa (rézacetát) pedig nem kímélte meg az esetleges rajtuk lévő zománcozást. Ezen díszes renaissanceláncokat részint nyakra akasztva, részint a derékon viselték.³ Az elől hosszan lógó láncok végén a csüngő-díszek a legtöbb esetben egyúttal illatszertartók is voltak, ilyeneket a Magy. Nemz. Múzeumban is látunk kis könyv, hármass szilke, sőt gerezdekre nyitható gránátalma alakjában is.⁴

A régi leltárak tolltoknak nevezik a süvegre való toll, tollbokréta vagy szárny fémből készült tartóját, ilyen egy drb van a leletek között (84. kép 5.). Anyaga aranyozott ezüst, alakja a madárszárny tövét utánozza, rajta a tollazat bevésett. Sajnos, szélén a tollhegyek kivágott, kiálló részei letöredeztek. Külsején elszórtan apró, befoglalt türkiszek és almandinok váltakoznak, tövénél nagy, kékszerű ékkő van üvegből. A tok belsejében kisebb ragadozó madár szárnyának megmaradt része, mely némi hamvas árnyalatú barna színe után ítélve, a régi leltárakban süvegdísszel kapcsolatban gyakran említett kerecsen sólyom szárnya lehetett.

¹ Luthmer Ferdinand, Gold und Silber. 107. old. 46. kép.

² Egy darab Kőszegről, ltsz. 46/1913. I., egy darab Nagyszebenből, ltsz. 67/1908., egy darab Kis-Petriből (Kolos m.) kincsleletben, ltsz. 80/1886., egy darab Nagyszebenből, ltsz. 78/1906., két darab ism. lelhelről.

³ Ilyen láncot látunk Mária királyné, II. Lajos nejének derekán, Königsbergben lévő arcképén. Arch. Ért. XIX., 1899. 193. old., azután Braun és Hogenberg, Civ. orbis terrarum, VI. köt. 82. képen magyar nők derekán és nyakán, II. Lajos királynak a brüsseli képtárban lévő arcképén a nyakán. Arch. Ért. XXX. 1910. 11. old., azután Jost Amannak Kunstbüchlein-jében a magyar vitéz nyakán stb.

⁴ Ltsz. 10/1915. és App. Jank. 96. sz.

Az ismert e típusú tolltokok közül egy a Veszprém melletti benedek-hegyi temetőben kiásott sírban lelt és a veszprémi múzeumban őrzött aranyozott ezüst példány áll hozzá a legközelebb, annak dacára, hogy ez nem is egyszerű szárnytövet utánoz, hanem a heraldikából jól ismert¹ és néhány megmaradt XVI. századi tárcsapajzson is szereplő saskarmos szárny² tövét. Ez utóbbinak csak csipkézett széle ábrázol tollat, többi

84. KÉP. EZÜST LÁNCOK CSÜNGŐDÍSSZEL, GYÖNGYÖK ÉS TOLLTOK
A CSENGERI LELETBŐL.
(Kb. $\frac{1}{2}$ nagys.)

részen vésett arabeszkok díszítik, középen zománcozott boglárrel. A naturalisztikustól való ezen eltérés továbbfejlődést jelent, ezért a veszprémi tolltokot a csengerinél újabbnak kell tartanunk.

A veszpréminek egy ismeretlen helyről származó változatát a Magy.

¹ A Kanizsay család címerképe.

² Szendrei J., Magyar hadtörténelmi emlékek, 137. old. 427. kép, a fraknoi várból és 161. old. 494. kép az ambrasi gyűjteményből, azonkívül a M. N. Múzeum Tört. Oszt.-ban a Bécsből visszakapott anyag között.

Nemz. Múzeum hivatalos feljegyzése szerint a «dunántúli ev. ref. egyháztól» vásárolta. A tárgy állapota és a vele együtt megvásárolt apróságok arra vallanak, hogy sírból való. Ennél a sasláb fölött 15 cm hosszú harántrovátkolt rúd emelkedik ki, melyre a szárnytövet utánzó tolltok forgóként van erősítve. A rajta vésett kétfejű sas arra vall, hogy tulajdonosa a Széchy-család valamelyik tagja lehetett. A másik oldalán az akantusz leveles kis kehelyből kinövő virágos ág a keleti és nyugati stílus érdekes keveredése. A rajta elszórtan alkalmazott befoglalt almandinok és türkisz a csengeriével azonos díszítési mód.

A szárnyalakú tolltok, illetve süvegforgó véséssel és ékkövekkel való díszítése a XVI. század vége és a XVII. század elejére jellemző, e típust képviseli a csengeri. Később a vésett dísz elmarad és helyette az ékkövek mellett a zománcozás lép fel, a veszprémin még mind a három díszítési mód szerepel, tehát átmeneti alaknak tekinthető. A XVII. század vége felé végre a zománcdísz jut teljes diadalra és válik egyeduralkodóvá.

Végigpillantva a csengeri kriptalelet ékszerein, látjuk, hogy a gyűrűk javarésze típusuk szerint a XVI. század második feléből származik; a karpereceket, bár e forma a XVII. század első felében is még él, a losonci kripa leletei alapján inkább a XVI. század második felére datálhatjuk; az ezüst övek és láncok kora részben még a XVI. század második felére, részben pedig már a XVII. századra esik; a tolltok és az aranyboglárok nagy része e két század mesgyéjének közelébe helyezhető. Egyszóval a csengeri ékszerek készítésének idejét a XVI. század közepétől a XVII. század közepéig terjedő időközre állapíthatjuk meg, mely kornak a jövőben tárgyalandó második csoport, a ruházati maradványok, szablyák, feliratos síremléktöredékek, amulettek és érmekből álló anyaga is megfelel és azt mintegy megerősíti.

Höllrigl József.

FUNDE AUS DER GRUFT
DER REFORMIERTEN KIRCHE ZU CSENGER. I.

(Auszug.)

Die Gruft derselben im XIV. Jh. erwähnten Kirche wurde in den Jahren 1931, 1932 sowie 1933 durchforscht. Sie besteht aus vier gewölbten Räumen (Abb. 78), vor diesen befindet sich der ummauerte Zugang sowie das Ossarium. Im Jahre 1707 wurde die Kirche durch Feuer teilweise vernichtet und blieb bis 1713 ohne Dach, wodurch auch die Gruft sich mit Wasser anfüllte und ein grosser Teil der dort befindlichen Gegenstände zugrunde ging. Mit Ausnahme eines Raumes wurden die andern schon vor der systematischen Untersuchung durchwühlt und teilweise ausgeraubt. In diesen Räumen wurden die weiter unten folgenden Silber- und Goldgegenstände in grösster Unordnung, mit schwarzer Erde vermischt, gefunden. Unter den Gegenständen befinden sich: 16 Goldringe (Abb. 79, 1—16), zumeist mit einfach gefassten Steinen und teilweise mit Schmelzarbeit geziert; einige andere mit reicher Renaissancefassung (Abb. 79, 11—16); zwei Paar verschiedene Armbänder. Von den gefundenen 49 Goldagraffen sind mit einer Ausnahme alle getrieben gearbeitet (Abb. 80, 1—25), sie sind zumeist mit farbigem Schmelz oder auch mit Edelsteinen und Perlen (diese sind nur mehr in Spuren zu entdecken) versehen. An der Rückseite der Agraften ist ein Ohr zum Befestigen angebracht, daneben sind öfters auf einer gesondert angebrachten kleinen Platte erhaben gearbeitete Anfangsbuchstaben d. h. Meisterzeichen angebracht (Abb. 81). Folgende Meisterzeichen kommen vor: IAL (Abb. 81, 3), BH (Abb. 81, 4), VR (Abb. 81, 1), HD (Abb. 81, 2). Das VR Monogramm befindet sich auch auf

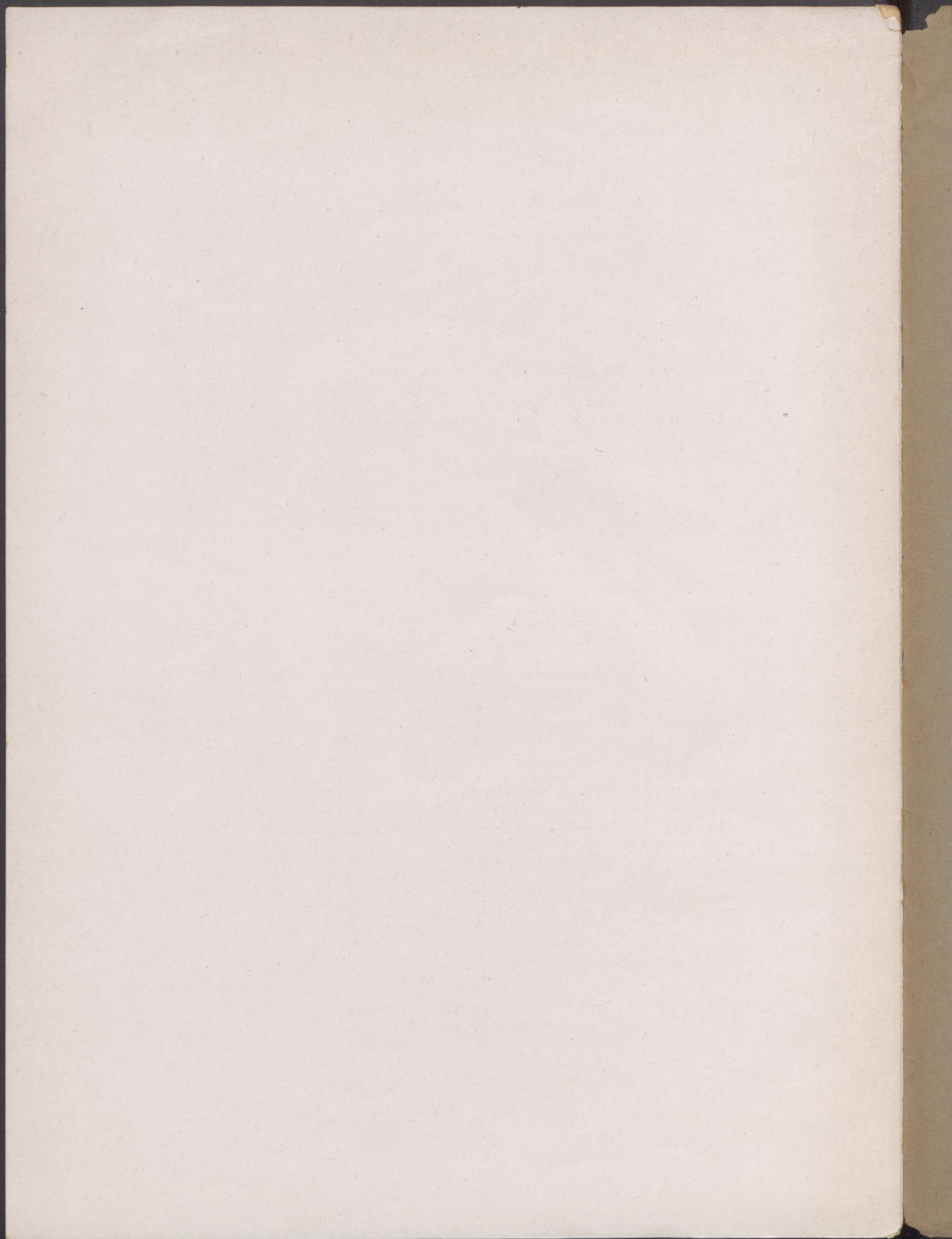
drei aus Szolnok stammenden Agraften des Ung. Nat. Museums, sowie auf einer Agraffe des Kunstgew. Museums aus Küküllővár. Der Entstehungsort ist wahrscheinlich Nagyszeben oder Brassó, die Meisterzeichen sind zugleich unsere ältesten Punzen auf Goldgegenständen. Auf einem Silbergegenstand lässt sie sich schon im XIV. Jh. nachweisen (Abb. 82).

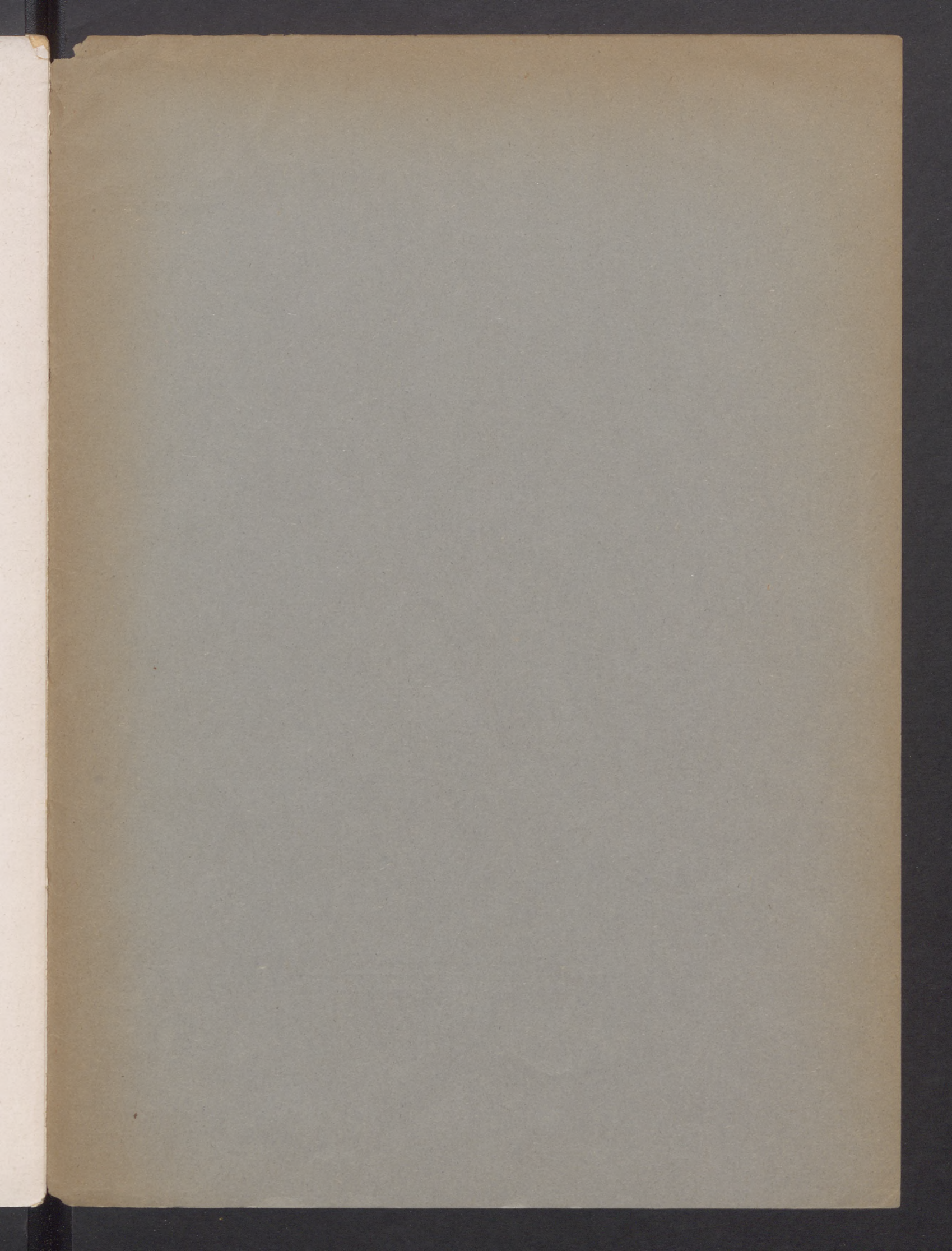
Von weniger bedeutendem Wert sind einige Silberknöpfe (Abb. 80, 29), sowie einige Kleiderhaften (Abb. 80, 30—32), Kristall-, Korall- und Kalzedonperlen (Abb. 80, 33—35) und silberne Sargnägeln (Abb. 80, 36.) Ausserdem wurden 27 Rosetten gefunden, wo je 6—8 flachgeschliffene, goldgefasste Granatperlen das Muster bilden, seitlich durchlöchert, um das Auffädeln zu ermöglichen. Diese Rosetten wurden auf den Jungfernkranz angenäht und bildeten scheinbar einen Massenartikel, denn sie kommen in den verschiedensten Teilen des Landes vor.

Ausserdem wurden sieben silberne Damengürtel, aus gegossenen Gliedern bestehend, gefunden (Abb. 83, 1—7), sowie drei teilweise vergoldete Renaissanceketten mit Breloquen (Abb. 84, 1—3), sowie ein Federhalter aus vergoldetem Silber, mit Amethyst Türkisen, und mit grossen blauen Glasperlen verziert. — Der grösste Teil der hier erwähnten Gegenstände weist auf die II. H. des XVI. Jh's, einige der Armbänder dürften am Anfang des XVII. Jh's entstanden sein. Die genauere Datierung werden die Gegenstände des demnächst erscheinenden II. Teiles ermöglichen.

Josef Höllrigl.

FELELŐS KIADÓ: HÖLLRIGL JÓZSEF

Franklin-Társulat nyomdája. — Ábrai V.